

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De semantiek van Aristoteles: waarheid en betekenis in het tijdperk van het darwinisme

Vroonhoven, T.T.H. van

Citation

Vroonhoven, T. T. H. van. (2018, February 14). *De semantiek van Aristoteles: waarheid en betekenis in het tijdperk van het darwinisme*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/61146>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/61146>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The following handle holds various files of this Leiden University dissertation:

<http://hdl.handle.net/1887/61146>

Author: Vroonhoven, T.T.H. van

Title: De semantiek van Aristoteles: waarheid en betekenis in het tijdperk van het darwinisme

Issue Date: 2018-02-14

BESLUIT

Het leidende vermoeden van dit proefschrift is dat het werk *De Interpretatione* methodisch relevant is voor de vraag wat filosofie vandaag de dag te betekenen kan hebben. De status van de filosofie is geenszins vanzelfsprekend meer sinds de filosofie is gereduceerd: haar ontologische pretenties zijn ontmaskerd als grammaticale misverstanden. De categorieën van de voormalige filosofie blijken niets anders te zijn dan semantische kaders. Vragen binnen deze kaders wordt opgelost door logica of empirie en behoren dus tot het domein van de wetenschap. De kaders zelf zijn een kwestie van pragmatische beslissing. Filosofie is overbodig. Deze reductie van ontologie tot pragmatische semantiek komt op uiteenlopende plaatsen naar voren: zij kenmerkt niet alleen het logisch-positivisme van Carnap, maar bijvoorbeeld ook de filologie van De Rijk.

De wending tot de tekst van Aristoteles kan echter de vanzelfsprekendheid van het onderscheid tussen semantiek en empirie doorbreken. Hierboven is duidelijk geworden: dit onderscheid is een variant van het onderscheid tussen waarheid en betekenis. Het behoort tot de uitgangspunten omtrent taal en tekens die door Aristoteles zijn verwoord in *De Interpretatione*. Tot deze *aristotelische semantiek* behoren de gedachte aan betekenis als mentale representatie, aan conventie als oorsprong van betekenis, aan waarheid als *adaequatio* van zijn en denken, het onderscheid tussen waarheid en betekenis en de gedachte aan zelfstandig propositioneel taalgebruik. Deze uitgangspunten hebben gemeenschappelijk dat zij gebaseerd zijn op identiteit als bestendigheid. De mentale representatie wordt bijvoorbeeld begrepen als het onveranderlijke psychische correlaat van verschillende fysieke taaltekens. In uitspraken worden variabele eigenschappen aan gelijkblijvende onderwerpen toegeschreven. Sinds *De Interpretatione* is deze aristotelische semantiek maatgevend geweest voor het denken over taal en tekens - nog steeds bepaalt zij op verschillende manieren het denken in wetenschap en filosofie.

In het spoor van *De Interpretatione* is waarheid in de overlevering gekoppeld aan de propositie. Het propositionele spreken kenmerkt echter de wetenschappen. Daardoor is er voor de filosofie geen mogelijkheid meer om in waarheid te verkeren. Hier geeft de filosofie van Aristoteles echter een aanwijzing voor een nadenken vandaag de dag. Bij Aristoteles blijkt de waarheid van de filosofie *niet* de propositionele waarheid te zijn. De filosofie heeft een andere toegang tot waarheid: die van het directe inzicht (*nous*). In de filosofie van Aristoteles betreft echte kennis de onveranderlijke wezens en beginselen. Ook dit kennen is *waar*, maar op een heel andere wijze dan de propositionele waarheid. *Waar* betekent hier: het *raken* van de aard der dingen en het zeggen ervan. De ware aard van een ding wordt niet gevonden in een uitspraak, maar in een *naam*. Voor Aristoteles

is kennen daarom *categoriseren*: het aanspreken van de dingen met die naam of omschrijving (*horismos*) waarbinnen zij zich naar hun aard laten zien. Uiteindelijk is alle kennis, ook die van de apodictische soort, een afgeleide van de juiste naamgeving die het ding onthult zoals het is. De filosofische waarheid is daarmee een heel andere dan de waarheid waarvan sprake is in *De Interpretatione*: die betreft namelijk uitsluitend beweerezinnen die waar *of* onwaar zijn.

Met de komst van de seriële identiteit, die in het denken van Leibniz ter sprake komt, is echter de grondslag van zowel de aristotelische semantiek als de aristotelische filosofie als naamgeving weggevallen. Filosofie kan geen aansluiting zoeken bij onveranderlijke beginselen of betekenissen omdat tekens deel uitmaken van iteratieve en muterende tekenreeksen. De seriële identiteit kenmerkt de ondermijning van de aristotelische semantiek door Wittgenstein. Daarin wordt duidelijk dat tekens bestaan als herhaald gebruik. Daarmee wordt de aristotelische gedachte aan representatie (of adequatie) van tekens, woorden en uitspraken doorbroken. Tegelijkertijd blijkt er geen basis te zijn voor het aristotelische onderscheid tussen waarheid en betekenis: beide fungeren als instrumenten voor pragmatische doeleinden.

De seriële betekeniswereld van Leibniz – gekenmerkt door het kopiebeginsel en door variatie, strijd en restrictie – is in het bijzonder gerealiseerd in het darwinisme. Daarin laat de adaptieve vormgeving van levende wezens zien dat levensbetekenissen niet present zijn; zij zijn de overblijfsels van een geschiedenis van confrontaties tussen organisme en hun omgeving. In het darwinisme laat de reductie van tekens tot manipulatie-instrumenten bovendien zien dat de aristotelische gedachte aan een *aboutness* of intentie van tekens overbodig is. De overlevingswereld is doortrokken van tekenen waarop georiënteerd of geanticipeerd kan worden. Organismen die tekens inzetten exploiteren deze mogelijkheid: zij manipuleren de perceptie van andere organismen. Toch blijken tekens op een gemodificeerde manier met waarheid van doen te hebben. Tekengeving is manipulatie; het antwoord erop is *detectie*. Daarin moet blijken of een teken pseudo is of echt, dat wil zeggen: of een teken in het overleven *betrouwbaar* is of niet. In de darwinistische tekenreductie wordt duidelijk: de verhouding tussen pseudo en echt, tussen *alsof* en *als*, heerst overal in de leefwereld van organismen. Pas op grond daarvan is manipulatie door tekens mogelijk.

Daarmee wordt duidelijk dat het darwinisme en het denken van Aristoteles met betrekking tot *waarheid* een parallelle aanwijzing geven: waarheid is niet beperkt tot het geven van tekens, maar betreft de dingen zelf, voor zover zij mensen of andere organismen tegemoet treden. Weliswaar kan in het tijdperk van de seriële identiteit waarheid niet meer begrepen worden als onwrikbaar oorzakelijk beginsel zoals in de filosofie van Aristoteles. Evenmin kan het vernemen van wat iets is van onwaarheid verschoond blijven. In het darwinisme blijkt juist dat *alle* tekens aanleiding kunnen geven

tot bedrog, verhulling en desoriëntatie. Niettemin blijft het zo dat ook bij Aristoteles *alêtheia* primair duidt op de ‘ontologische’ waarheid, dat wil zeggen: de dingen verschijnen zoals zij zijn. Ook het tegendeel van waarheid, *to pseudos*, is bij Aristoteles niet beperkt tot tekens of uitspraken. Het betreft het *al sof*: alles dat zich anders vertoont dan het is. Hierin komen dan het darwinisme en Aristoteles overeen: waarheid en onwaarheid bestaan als het *als* en *al sof*. Beide zijn niet aan het geven van tekens gebonden, laat staan aan het propositionele teken. Het is omgekeerd: alle tekengeving maakt gebruik van en wordt pas mogelijk door het *als* en *al sof*, dat overal het verschijnen van de dingen en het vernemen ervan kenmerkt.

Tegelijkertijd is duidelijk geworden dat de seriële identiteit heeft gezorgd voor een omwending in de verhouding tussen taal en mens, met een verdere ondermijning van de aristotelische semantiek als gevolg. Enerzijds raakt dankzij de betekenis van variatie en vermenigvuldiging het palet van opposities tussen menselijke en dierlijke tekengeving, dat grotendeels teruggaat op *De Interpretatione*, in toenemende mate gerelativeerd en doorbroken. Anderzijds blijken taal- en tekenstructuren zelf tot de iteratieve bestaanswijze te behoren. De taal blijkt geen instrument of construct te zijn, maar een autonome tekenkolonie die zich viraal repliceert en een eigen dynamiek van evolutie en emergentie heeft. Daarmee worden verschillende kenmerken van de aristotelische semantiek onhoudbaar: betekenissen zijn niet psychisch en niet universeel; zij ontstaan niet door een menselijke conventie maar bestaan als evolutionair stabiele strategie. Parallel daaraan wordt bij Derrida duidelijk dat betekenis als intentie, welomlijnde contexten, singuliere taaldaden en zelfstandig taalgebruik in strijd zijn met het herhalingskarakter van tekens. Recentelijk heeft de seriële bestaanswijze van tekens geleid tot een nieuw inzicht in de taal binnen de wetenschappen van complexe systemen. Daarin geeft de taal van zich blijk als *sporennetwerk*. Dit netwerk wordt doorkruist door muterende patronen die ontstaan door de accumulatie van de residuen van taalinteracties uit het verleden. Individuen hebben geen overzicht over of representatie van deze macrostructuur; toch stuurt zij als geheel van restricties hun taalgebruik.

Hoewel de aristotelische semantiek in het pragmatisme en darwinisme is ontmanteld, beheerst zij toch nog steeds op uiteenlopende manieren het hedendaagse denken. In het spoor van *De Interpretatione* wordt in de filosofie en de taalwetenschap het *propositionele* spreken nog altijd overwegend als de maatgevende manier van spreken beschouwd. Het onderscheid tussen waarheid en betekenis en de koppeling van waarheid aan de propositie behoren hier tot de vanzelfsprekende uitgangspunten. De ‘semantische driehoek’ gepaard met de uitleg van betekenis als mentale representatie is persistent: zij blijft het wetenschappelijke denken bespelen. Ook de zogeheten taalpragmatiek, die berust op het aristotelische onderscheid tussen propositionele inhoud en

taalhandeling, is wijdverbreid in taalwetenschap en filosofie. En hoewel de darwinistische bestaanswijze van natuurlijke talen alom wordt onderkend, worden de begrippen van de wetenschap nog altijd beschouwd als kunstmatige menselijke constructen – een variant van het semantisch conventionalisme van Aristoteles.

Niettemin biedt de tekst van Aristoteles ook aanwijzingen die niet samenvallen met het overgeleverde aristotelisme, bijvoorbeeld waar het de aard van de uitspraak betreft. In *De Interpretatione* blijkt duidelijker wat het pragmatische karakter is van de uitspraak dan in de nakomende aristotelische uitleg ervan. De uitspraak is primair geen beschrijving van de wereld, maar een manier van *handelen*. Dit handelen is een *laten zien*: in eerste plaats van de positie van de spreker (*apophansis*), die een kant kiest en zich daarmee opwerpt als autoriteit, maar ook van de ambivalente situatie zelf, die nu verschijnt met het oog op doorgankelijkheid. Dat de uitspraak alleen voorkomt in de context van een dilemma, een probleem dat oproept tot het nemen van een beslissing die vervolgens door een propositioneel teken gemarkeerd wordt, en dat dit geheel dus een handelwijze is – dat verdwijnt in het latere aristotelisme uit het zicht.

Door de tekst van Aristoteles en de juridische semantiek rondom de uitspraak wordt bovendien het *technische* karakter van de uitspraak duidelijk. De uitspraak is naar haar aard gericht op de doorbreking van een aporie, de opheffing van een onbeslistheid. In deze zin is de propositie niet empirisch: zij is bij voorbaat gekeerd *tegen* ambivalentie en onbeheersbaarheid. Deze weerwil kenmerkt het propositionele spreken, dus ook dat van de wetenschappen. Als de filosofie empirisch probeert te zijn, kan zij daarom niet aansluiten bij het propositionele spreken van de wetenschappen.

Heidegger wijst erop dat dit propositionele spreken zowel de wetenschap als de overgeleverde filosofie kenmerkt. Daarin worden betekenis en waarheid begrepen als voorhanden betrekkingen (representatie). Heidegger onderkent de pragmatische reductie van tekens, maar laat tegelijkertijd zien dat tekens niet tot manipulatie-instrumenten gereduceerd kunnen worden. Hij wijst erop dat elk tekengebruik bij voorbaat plaatsvindt binnen een voorgegeven geheel van indelingen (*Welt*). Een teken manipuleert niet alleen, maar articuleert en releveert: het laat de dingen verschijnen tegen een ontsloten betekenisachtergrond. Enerzijds merkt Heidegger op dat *De Interpretatione* het uitgangspunt is geworden van de aristotelische en metafysische semantiek die wetenschap en filosofie zijn gaan bepalen. Anderzijds wijst hij op een voorbehouden denkmogelijkheid in de tekst van Aristoteles, namelijk dat tekens *onthullen* en *verhullen*. Hoewel Heideggers voor-metafysische lezing van het begin van *De Interpretatione* evenals zijn etymologie van de *apophansis* op filologische bezwaren stuit, blijft het zo dat Aristoteles elk tekengebruik (propositioneel of anderszins) bepaald als *dêloun*: onthullen. Daarmee is het post-aristotelische onderscheid tussen waarheid en betekenis doorbroken:

propositionele waarheid en onwaarheid zijn slechts modi van het onthullen en verhullen dat alle tekens kenmerkt.

Daarmee komt er in de confrontatie tussen Aristoteles, de seriële identiteit en Heidegger een mogelijkheid in zicht van filosofisch nadenken in het tijdperk van wetenschap en technologie. Zij betreft de *tekenen* waarin gehandeld en gedacht wordt. *Als* het zo is dat mensen noch als individu noch als collectief controle hebben over hoe tekens en tekenstructuren ontstaan en evolueren, wat duidelijk wordt in het darwinisme, *en als* het aristotelische onderscheid tussen waarheid en betekenis secundair is omdat alle tekens delen in het onthullen, zoals blijkt in het denken van Heidegger, dan is het zo dat mensen niet beslissen over de wijze waarop de dingen verschijnen, en worden zij in hun handelen en denken wel gestuurd door deze verschijningswijze. De articulaties waarbinnen de dingen verschijnen – het *als* waarin zij naar voren treden of verborgen blijven – liggen dan niet bij de mens, maar bij de heersende en hem omgevende tekenstructuren.

Bij Heidegger wordt duidelijk dat filosofisch nadenken vandaag de dag niet propositioneel kan zijn, maar niettemin op een getransformeerde manier kan aansluiten bij de aristotelische filosofie als naamgeving. Tekenend voor het denken van Heidegger is het onderscheid tussen de onmenselijke taal en het menselijke spreken dat daaraan beantwoordt. Vandaag de dag wordt duidelijk dat dit onderscheid parallel loopt aan het inzicht in de taal als complex adaptief systeem: taal is een globaal sporennetwerk dat de taalhandelingen van lokale individuen tekent. Bij Heidegger wordt duidelijk dat het propositionele spreken zelf een dominant spoor is in deze macrostructuur. Juist het propositionele spreken (begeleid door het *ik denk*) verhult dat de mens niet zelf spreekt, maar in zijn spreken altijd al is *aangesproken*. In het denken van Heidegger komen de articulaties die het menselijke denken omgeven, zoals de verschillende wendingen van het woord *logos*, zelf ter sprake.

Ogenschijnlijk spreekt Heidegger in beweerzinnen. Maar in dit spreken laat hij namen zodanig van betekenis veranderen dat zij de knooppunten van het sporennetwerk gaan benoemen waarlangs het menselijke denken wordt geleid. Heidegger wijst erop dat de zin van filosofisch spreken niet de toevoeging is van commentaar aan een al bekend *topic*, maar daarin bestaat dat in dit spreken de *topic* die schijnbaar vanzelf sprak van betekenis omslaat - en daarmee een nieuwe horizon opent waarin mens en natuur elkaar tegemoet treden. Deze omslag is een te beurt vallen (*Geschehnis*) dat er niet is zonder een menselijke inspanning, maar evenmin door de mens wordt bewerkstelligd. Het tekent op onvoorziene moment het menselijke spreken, zoals dat van Maxwell, wanneer hij de kansrekening de ware logica van de natuur noemt. Het filosofische noemen, waarin deze omslag ter sprake komt, kan *topografie* heten. Dit noemen gaat niet langer van de mens uit. Het is door de emergente betekenis van het sporennetwerk zelf gestuurd - en laat daarmee iets van deze sturing *zien*. Dat is de zin van

nadenken als *Gesagtes Erblicken*.

Heidegger heeft erop gewezen: filosofie is het ondergaan van een ervaring, en wel een ervaring die de *taal* betreft.⁷⁴⁶ Wat de mens kan ervaren, is dat het denken dat hij als het zijne beschouwt een exponent is van een verder reikende en meer omvattende tekencluster, en dat deze tekencluster zijn blikrichting deze en geen andere kant op stuurt, zoals de semantiek van *De Interpretatione* met betrekking tot het onderscheid tussen menselijke en dierlijke tekengeving. Doorgaans is de heerschappij van een semantiek zo vanzelfsprekend dat zij als zodanig niet opvalt. Vaak kan pas later, wanneer zij op drift raakt, retrospectief blijken *dat* zij een tekencluster is die al leidend was voor het menselijke denken en kenmerkend voor de wijze waarop de dingen daarbinnen verschenen. De mens kan, in het over-en-weer tussen de ene tekencluster en de andere, voor een moment verplaatst worden door de ervaring dat een tekengeheel de dingen op een welbepaalde wijze laat verschijnen. Van daaruit kan de mens voor een moment omgewend raken en vermoeden dat het de taal is die de dingen in hun geleding laat verschijnen.

De filosofie van Aristoteles als wezensinzicht behoort vandaag de dag voor het nadenken niet tot de mogelijkheden. Maar op sommige momenten kan de mens erdoor getroffen worden dat de wijze waarop de natuur in het meest objectieve en geformaliseerde wetenschappelijke ontwerp van zich blijk geeft, is ingegeven door een instrument of woordengeheel dat in de overlevering heerst. Dan is de vanzelfsprekende doorgankelijkheid tussen mens en natuur voor een moment onderbroken. Dat is echter geen inperking van de objectiviteit van de wetenschap. Die berust op het propositionele spreken, dus op de presentie. Wat te denken geeft, is dat deze objectiviteit zelf een schaduwzijde heeft: de taal als overlevering die tegelijk ouder en jonger is dan het wetenschappelijke ontwerp.⁷⁴⁷ Zij opent voor het menselijke denken de wegen van het *als* en *alsof*, maar blijft daarin zelf op de achtergrond. Het vermoeden van deze schaduwzijde kan vandaag de dag een geringe herleving zijn van het *pathos* dat de filosofie in haar begin op gang bracht.

⁷⁴⁶ GA 12, p. 149.

⁷⁴⁷ Vgl. GA 79, p. 131: “Das Wort Lionardos: Das Licht zeigt, der Schatten verbirgt, kommt dem Sachverhalt näher. Allein, die entscheidende Frage muß die ursprüngliche Einheit von Entbergen und Verbergen suchen. Zwar hat man von altersher das Denken in einen Bezug zum Licht gebracht. Man spricht vom natürlichen Licht der Vernunft. Über der Bestimmung des Erhellens und Aufklärens, die man der Vernunft und dem Denken zuspricht, hat man die Beschattung vergessen, aus der das Denken stammt. Die Beschattung entspringt weder einem Schatten und Gespensterreich, noch läßt sie sich mit dem billigen Hinweis abfertigen, neben dem Rationalen gäbe es auch das Irrationale; denn dieses bleibt immer nur das totgeborene Kind des Rationalismus.”